

İKTİSAT ve MALİYE

GELİŞMEKTE OLAN EKONOMİLERDE VE TÜRK EKONOMİSİNDE DIŞ DENGESİZLİK

Doç. Dr. Baran TUNCER

Bu çalışmanın amacı, gelişmekte olan ülkelerin özellikle son yıllarda karşılaştıkları «dış dengesizlik» sorununu çeşitli yönleriyle ortaya koymak, bunun giderilmesinde kullanılabilecek bazı politika araçlarının ağırlık ve tutarlığını tartışmaktır. Çalışmada konunun teorik yönü, uluslararası alanda ağırlığı ve Türkiye ekonomisi yönünden önemi ayrı ayrı ele alınmış bulunmaktadır. Ayrıca çeşitli tedbirlerin geçerliliği konusu tartışılmış ve bu arada ihracatın teşviki ve ithalât ikamesi tedbirleri ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

I — DIŞ DENGESİZLİK KAVRAMININ TANIMI VE KAPSAMI :

Az gelişmiş bir ekonomi, adam başına gelirlerin, gelişmiş olarak tanımladığımız batı ülkelerine kıyasla düşük olduğu, genellikle düşük seviyede bir istihdam ve durgunluğun göze çarptığı bir ekonomi olarak tanımlanabilir. Böyle bir ekonomide gayrî safî millî hasıla yıldan yıla artış göstermekle birlikte, yüksek nüfus artış hızının etkisiyle adam başına gelirler hiç artmayabilir veya artışlar önemsiz sayılabilecek bir seviyede bulunabilir. Çünkü gelişme için zorunlu sermaye birikimi, düşük tasarruf eğilimine bağlı olarak, ancak nüfus artış hızı kadar bir gelişme hızına izin verilebilir.

Gelir ve istihdam seviyesinin düşük olduğu böyle bir ekonomide, belli bir dönemde hiç bir dengesizlik bulunmayabilir. Yatırım-

lar ne kadar düşük seviyede olursa olsun, tasarruflara eşittir. İhracat gelirleri yıllık ithalât giderlerini karşılamaktadır. Diğer bir deyimle ekonomide iç denge ve dış denge şartları yerine getirilmiş durumdadır. Enflasyon ve deflasyonun da bulunmadığı böyle bir ekonomide, gelişme olmamakta, fakat denge bulunmaktadır.

Az gelişmiş ekonomide dıştan gelen (exogenous) bir etkenle gelişme işleminin başlatılmış olduğunu varsayalım. Meselâ, yeni iş başına geçmiş yöneticiler, ülke vatandaşlarına daha iyi hayat şartları sağlamak amacıyla, toplam tasarrufları artırma çabasına girişmiş olsunlar. Burada iç denge ve dış denge yönlerinden yeni durumlar ortaya çıkmış bulunmaktadır. İç denge yönünden, hedef olarak seçilen gelişme hızlarına ulaşabilmek için yüksek seviyede bir yatırım - tasarruf dengesinin kurulması zorunludur. Bu denge kurulamadığı sürece istenen gelişme hızına ulaşamayacağı gibi enflasyonist eğilimlerin olumsuz etkileri ile de karşılaşılacaktır. Konu, gelişme işlemi yönünden önemli olmakla birlikte, bu çalışmanın amacı dışında kalmaktadır. Bu çalışmada dış denge konusu, bir «dış dengesizlik» olayı açısından ele alınarak incelenmektedir.

Gelişme işleminin başlatılmış olduğu bir ekonomide dış denge konusu başlıca ihracat, ithalât ve ödemeler dengesi yönlerinden ele alınabilir. Burada ihracat ve ithalât kavramları genel anlamda kullanılmış olup, yalnız mal akımlarını değil aynı zamanda hizmet akımlarını da kapsamaktadır.

Konuya ithalât yönünden baktığımızda, gelişme işlemi bütünüyle ithalât talebini artırıcı nitelik taşımaktadır. Herşeyden önce, adam başına gelirlerin artmakta oluşu, özellikle tüketim malları ithalât talebini artırır. Eğer marjinal ithalât eğilimi yüksekse artan gelirlerin ithalât üzerindeki baskısı o oranda yüksek olacaktır. Çünkü dış âlemle ilişkilerde bulunan az gelişmiş ülkelerde, «gösteriş etkisi» ile marjinal ithalât eğiliminin yüksek olduğu bilinmektedir. İkinci olarak, gelirlerin artması, toplam üretimin artması anlamını taşımaktadır. Üretim artışı ise ara malları talebini artıracığından, bu ikinci çeşit malların ithalât oranının yüksek olduğu nisbette ithalât talebi artacaktır.

Ancak gelişmekte olan ekonomilerde bu iki faktörden daha önemli bir üçüncü faktör, ithalât talebinin artmasında etkin olmaktadır. Bu da yatırım malları ithalâtına olan taleptir. Herhangi bir ülkede, yatırımların gerçekleştirilmesi için moneter tasarrufla-

rin artırılması gerekli bir şart olmakla birlikte yeterli bir şart değildir. Yatırımların yapılabilmesi için, moneter tasarrufların yanında fizikî olarak yatırım mallarının varlığı da zorunludur. Yatırım malları sanayiinin kurulmamış olduğu az gelişmiş ülkelerde, yatırımlardaki artışlar doğrudan doğruya ithal talebini etkilemektedir.

Daha önce, söz konusu edilen ithalâtı artırıcı faktörlerden birincisi, bir ölçüde kısıtlanabilir. Özellikle lüks sayılabilecek tüketim mallarının ithalâtından kolaylıkla vazgeçilebilir. Ara malları ithalâtında da bir oranda ikâme imkânları bulunabilir. Ancak, yatırım malları yönünden aynı imkânlardan söz açmak güçtür. Bu alanda toplam yatırımların yıllık artış hızı oranı çevresinde -ikâme imkânlarına bağlı olarak- yatırım malları ithalâtında da yıldan yıla artmalar beklemek gerçekçi olur.

Öte yandan, dengenin diğer tarafını meydana getiren ihracat gelirlerinde yukardakinden farklı bir durum söz konusudur. Her şeyden önce, herhangi bir ülkenin ihracatını artırma imkânları, o ülkenin kontrolü dışında bulunan bir takım şartlara bağlıdır. Bu şartları, ilgili ülkenin ihraç ettiği mallara karşı, diğer ülkelerin talep esnekliği ile ifade etmek mümkündür. Başlıca ilkel mallar ihracatçısı olan az gelişmiş ülkelerin mallarına olan talebin gelir ve fiyat esnekliği genellikle birden daha düşüktür. Diğer bir deyimle bu mallara olan talep esnek değildir. Bütün bu söylenenlerden çıkartılacak sonuç, az gelişmiş ülkelerin ihraç gelirlerindeki artışın, ihraç malları üretimindeki artışlardan çok, bu mallara olan taleple ilgili bulunduğu ve bu talebin de yetersiz olduğudur.

Az gelişmiş ülkelerin ihracat gelirlerini etkileyen diğer bir husus da, uzun dönemde ticaret hadlerinin bu ülkelerin ihracatçısı buldukları ilkel malların aleyhine dönmesidir. Bu görüş, bütün iktisatçılar tarafından paylaşılmamakla birlikte, son yıllarda büyük taraftar toplamış bulunmaktadır (1).

Gelişmekte olan ülkelerin, yeni bazı malları -başlıca işlenmiş malları- üretip ihraç ederek ihracat gelirlerini artırma imkânları da önemli ölçüde sınırlı bulunmaktadır. Bu ülkeler maliyetlerle ilgili problemlerini halledebilmiş olsalar bile, dış piyasalarda yerleşmiş ve teşkilâtlanmış gelişmiş ülke satıcıları ile rekabet edebilmeleri imkânları sınırlıdır. Kaldı ki gelişme işleminin hızlandırıl-

(1) Bu görüşün başlıca savunucuları; R. Prebisch ve W. Singer'dir.

miş olduğu ekonomilerde, bir yandan işletme büyüklüğünün yeterli olmaması maliyetleri etkilerken, öte yandan artan yurtiçi taleple birlikte ortaya çıkan enflasyonist baskılar bu ülke mamûllerinin dış piyasalardaki rekabet imkânlarını güçleştirmektedir.

Yukardaki açıklamalar, gelişme işleminin başlatıldığı az gelişmiş ülkelerde yapısal nedenlerle ortaya çıkan dış denge güçlüklerini belirtmeye yeterlidir. Bu konuda son olarak, dış kaynak transferleri yoluyla bu dengesizliğin giderilmesi üzerinde durmak yerinde olur. Yapılan ithalât ile toplam ihracat oranındaki fark özel yabancı sermaye, kamu hibe veya kredisi ile kapatılabilir ve bu yolla düşük ihracat gelirlerine rağmen, gelişme için zorunlu yüksek ithalât seviyeleri devam ettirilebilir. Ancak bu yolla kısa dönemde denge sağlanırken uzun dönemde dengesizlik yataratacak işlemlerden kaçınmak gerekir. Bu çeşit kaynak transferleri uygun şartlarla sağlanmadığı takdirde, kâr, ana para ve faiz şeklinde ilerde ters yönde doğacak transferler, dış dengenin daha da bozulmasına ve hattâ gelişme işleminin yavaşlamasına veya durmasına sebep olabilir.

II — DIŞ TİCARET TEORİSİ VE EKONOMİK GELİŞME

Buraya kadar söylenenler, ekonomik gelişme ile dış ticaret konularının yakın ilişkisi hakkında bir fikir verebilecek niteliktedir. Bu yakın ilişkiye rağmen, uzun yıllar teoride bu iki konu birbirinden ayrı ele alınmıştır. Çıkış noktasını klâsiklerin «karşılaştırmalı üstünlükler» kuralından alan ve neo-klâsik çerçeve içinde gelişen standart dış ticaret teorisi, çeşitli düzeltme ve yeniliklere rağmen, bugün gelişmekte olan ülkelerin karşılaştıkları bazı sorunların açıklanması yönünden yetersiz kalmaktadır.

Klâsik dış ticaret teorisinin temelini «karşılaştırmalı üstünlükler» ya da «karşılaştırmalı maliyetler» prensibi olduğunu belirtmiştik. Temelini, David Ricardo'nun atmış olduğu bu prensibe göre, her ülke karşılaştırmalı üstünlüğü bulunduğu alanlarda ihtisaslaştığı takdirde, bütün ülkelerde gelişme kolaylaşmış olacak ve fertler, ihtisaslaşmanın olmadığı zaman ulaşılacağından daha yukarda bir gelir düzeyine ulaşacaklardır. Teorinin, Heckscher-Ohlin versiyonunda ise, ülkelerin nispeten bol olan faktörün yoğun olarak kullanıldığı alanlarda karşılaştırmalı üstünlüğü bulunduğu üzerinde durulmaktadır.

Bazı teorisyenler, standart dış ticaret teorisinin, bazı düzeltmelerle az gelişmiş ülkelerin problemlerini incelemekte uygun bir çerçeve görevini yapabileceğini ifade etmektedirler. Buna karşılık, Balogh, Myrdal ve Prebisch gibi diğer bazı iktisatçılar standart teorisinin, bu ülkelerin sorunları karşısında, bütünüyle gerçekçi ve yeterli olmadığı, çıkardığı sonuçlar itibariyle de politik yönden tarafsız bulunmadığı kanısındadırlar (2). Öte yandan diğer bazı iktisatçılar ve bu arada Nurkse, standart teoriyi geliştirmekte olan ülkelere uygulama çabalarında yapılan düzeltme ve değişmelerin orijinal doktrine pratik değerinden kaybettirdiğini ifade etmektedir (3).

Standart dış ticaret teorisinden ayrılmaları ve teorisinin karşısındaki görüşleri açıklamaya geçmeden önce, bu konuda cevap aradığımız bazı temel sorunları ortaya koymakta fayda vardır (4). Bu sorunlardan birincisi geliştirmekte olan ülkelerin dış ticarete açılmalarının bunlara ne gibi bir yarar sağladığı sorunudur. Başka bir deyimle, hiç ticaret olmaması hali ile serbest ticaretin bulunduğu haller arasında, geliştirmekte olan ülke yönünden kazanç farkı nedir? Genel olarak, standart teori, az gelişmiş ülkelerin dış ticarete açılmalarının bu ülkelerin yararına olduğu sonucuna varmaktadır. Ancak, yakın zamanlarda teoride gelişmeler bunun istisnası olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu konuda, Haberler'in ileri sürdüğü görüş, faktör fiyatlarının esnek olmaması halinde, dış ticaretin bazı sektörlerde işsizliğe sebep olacağı ve böylece dış ticaretten sağlanacak kazancın ortadan kalkacağı şeklinde özetlenebilir.

Standart teorisinin kritiklerine göre ise, teori, zevklerin değişmediği, üretim faktörlerinin yurt içinde hareketli fakat uluslararası alanda hareketsiz olduğu şekilde gerçekçi olmayan varsayımlara dayanmaktadır. Oysa gerçek hayatta durum böyle değildir. Ancak teorisinin aleyhtarları varsayımların gerçekçi olmadığını ispatlamış olmakla birlikte, az gelişmiş ülkelerin dış ticaretten niçin

(2) W. M. Corden, **Recent Developments in the Theory of International Trade**, Princeton Univ., 1965, s. 56.

(3) Hollis Chenery, Comparative Advantage and Development Policy, **American Economic Review**, March 1961, s. 20.

(4) Bu sorunlar daha ayrıntılı bir şekilde W. M. Corden'in adı geçen kitabında tartışılmaktadır.

kazançlı çıkmıyacakları konusunda tutarlı bir argüman ileri sürmemişlerdir (5)

Öte yandan, gelişmiş ülkelerde ekonomik gelişmenin, niçin ihracattaki artışlardan yeteri kadar etkilenmediği konusunda, dış ticaret teorisi kesin cevaplar vermekten uzak gözükmektedir.

İkinci olarak, bir ekonomide statik şartlar altında dış ticaretin sınırlanması ve himayenin etkisi sorunu önemli olmaktadır. Bu konuda teoride söylenenleri Manoiesco argümanı başlığı altında toplamak mümkündür. Bu görüşlere göre az gelişmiş bir ekonomi, dış ticaretin sınırlanmasından bazı faydalar sağlayabilir. Çünkü bu ülkelerde ikincil ve üçüncül sektörlerde ortalama gelir, ilkel mallar üreten sektöre oranla daha yüksektir. Dolayısıyla, sanayi sektörü himaye edilir ve işgücünün, marjinal veriminin düşük olduğu sektörden yüksek olduğu sektöre geçmesi sağlarsa, toplam verimlilik artmış olur. Özet olarak bu şekilde ifade edilebilecek olan Manoiesco tezi, genellikle himayecilik konusunda, ikinci derecede önemli bir görüş olarak kabul edilmektedir.

Şimdi de üçüncü bir sorunu ele alalım. Bu da gelişmekte olan bir ekonominin, himayeden ne gibi fayda sağlayacağıdır. Az gelişmiş ülke gelişirken, yani üretim artarken, dünya talebi statiktir. Başka bir deyimle ihracat arz eğrisi sağa kayarken, talep eğrisi sağa kaymamaktadır. Bu nedenle serbest ticarete denge noktası gittikçe düşük bir seviyede teşekkül etmektedir. Diğer bir deyimle ihracat malları fiyatları düşme eğilimi göstermektedir. Korumacı gümrüklerle, kaynaklar ihracat sanayilerinden, ithalâtı ikâme edecek sanayilere kaydırılırsa toplam gelir artacaktır. Genellikle ticaret hadleri argümanı olarak adlandırılan bu görüşü statik ticaret hadleri kavramı ile karıştırmamak gerekir.

Son olarak ~~konumuz~~ yönünden en önemli olan dördüncü noktaya geliyoruz. Yani, dış ticarete himaye politikası gelişmeyi sağlamak için bir araç olabilir mi? Bu da dış ticarete genel olarak «çocuk sanayi» argümanı olarak bilinmektedir. Aslında konu yeni olmayıp, F. List, Hamilton, J. S. Mill tarafından geliştirilmiş

(5) Ancak, Lewis tipi bir modelde, dış ticaretin adam başına gelirleri arttıramıyacağı açıklanmaktadır.

A. W. Lewis «Economic Development with Unlimited Supplies of Labour», in **Studies in Economic Development** edit by Okun and Richardson, Holt, Rinehart and Winston, New York 1961.

ve himayecilik konusunda en önemli görüş olma niteliğini uzun yıllar korumuştur. Özet olarak söylemek gerekirse, himayecilik iki şekilde, bir ülkede sanayinin kurulmasına ve gelişmesine yardım eder. Bunlardan birincisi dış rekabete açık olduğu sürece, teşebbüslerin hiç bir zaman büyüyemeyeceği ve belli bir büyüklüğün üstüne çıkamayınca da maliyetlerin yabancı büyük firmalarla rekabet edemeyeceği görüşüne dayanmaktadır. İkincisi ise doğrudan doğruya «dış ekonomiler» veya «dış tasarruflar» ile ilgilidir. Bazı hallerde tek bir teşebbüs üretimini artırdığı halde maliyetler düşüneyebilir, fakat bütün teşebbüsler genişlediği takdirde endüstride maliyetler azalabilir.

Himayeciliğin gelişmeyi olumlu olarak etkileyeceği hususundaki görüşlerin hepsini çocuk endüstri argümanı ile özetlemek mümkün değildir. Bazı iktisatçılar himayenin sanayide büyük kuruluşları teşvik ederek gelir dağılımını etkileyeceği ve tasarruf eğilimi yüksek olan grupların kârlarını artıracaklarını ifade etmektedirler. Ancak himayeciliğin gelişmeye etkileri yönünden bu görüş fazla taraftar toplamamış ve ikinci plânda kalmıştır.

Dış ticaret teorisi ile gelişmekte olan ülkelerin problemleri arasındaki ilişkiyi, yukarıda ileri sürülen dört temel sorun çerçevesi içinde ortaya koymuş bulunuyoruz. Bu açıklamalardan çıkartılacak sonuç, standart dış ticaret teorisinin konuyu tamamen statik bir açıdan aldığı, dinamik faktörlerin önem kazandığı durumlarda yetersiz kaldığıdır. Standart teoride yapılan çeşitli düzeltme ve değişikliklerin ise -çocuk sanayi argümanında olduğu gibi- teorisinin bütünlüğünden çok şey kaybettirdiğine daha önce değinmiştik.

Son yıllarda, modern gelişme teorilerinin de etkisi altında, az gelişmiş ülkelerin gelişmesinde, standart teorisinin çıkış noktası olarak kabul ettiği «karşılaştırmalı üstünlük» kuralına dayanan bir uluslararası ihtisaslaşma yerine, bir ekonominin çeşitli sektörlerinin birbirlerinin mallarına yaratacakları talepten faydalanarak, pek çok sektörde birden yatırım yapmanın daha yararlı olacağı görüşü tartışma konusu olmuştur. Genellikle «dengeli kalkınma» şeklinde ifade edilen bu görüşün başlıca tarafları Nurkse, Rosenstein-Rodan ve Myrdal'dır. Ana hatlarıyla, dengeli kalkınma teorisine göre, az gelişmiş ülkelerde üretimin büyük çapta artırabilmesi için her şeyden önce yeterli satın alma gücünün yaratılması gerekir. Bu ülkelerde yurt içi piyasası, talep yetersizliği yüzünden

herhangi bir firmanın büyük ölçüde üretimini artırmasına izin vermemektedir. Problemin çözümü ancak çeşitli endüstrilerde dengeli bir yatırım programının uygulanması ile mümkündür. Böylece bu endüstriler daha verimli şartlarla çalışma imkânı bulabilecekleri gibi aynı zamanda bir diğerinin alıcısı olmak suretiyle de piyasa için yeterli talebi sağlamış olacaklardır. Oysa kaynakların ve imkânların dengeli bir şekilde dağıtılması yerine tek bir endüstriye ayrılması, kısa bir süre sonra azalan verimin ortaya çıkmasına sebep olabilir.

«Dengeli kalkınma» teorisi taraftarları ihtisaslaşmaya bir başka noktadan daha hücum etmektedirler. Nurkse'ye göre ⁽⁶⁾, az gelişmiş ülkelerin mutlaka bol olan faktörü kullanan endüstri veya metodlara yönelmeleri sermayenin tasarrufu yönünden faydalı görülmekteyse de tarihî bir perspektif içinde geçmişte yaptıkları hataların tekrarından başka bir sonuç doğuramaz. İstenen şey mevcut duruma uymak değildir, gelişme ve ilerlemedir.

Ana noktalarını kısaca özetlemeye çalıştığımız dengeli kalkınma teorisi büyük ilgi çekmiş ve taraftar toplamış olmakla birlikte, ciddi tenkitlere uğramıştır. Bu tenkitler başlıca, teorinin sermaye arzının sınırsız olduğunu kabul etmesi hususuna yönelmiş bulunmaktadır ⁽⁷⁾. Gerçekte az gelişmiş ülkelerin karşılaştığı olduğu sorunların başında sermaye kıtlığı gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında çeşitli endüstriler arasında tamamlayıcılık yerine kaynakların paylaşılması için bir rekabet mevcuttur ve dengeli kalkınma teorisi az gelişmiş ülkelerin en önemli sorunu olan kıt kaynaklar sorununu unutmuş görünmektedir.

Prof. Chenery'e göre ise, gelişme teorisinin temel prensipleri ile uyuşturulabildiği sürece, «karşılaştırmalı üstünlükler» doktrininden, kalkınma politikasında yararlı bir şekilde faydalanılabilir ⁽⁸⁾. Uzun dönemde ve dinamik bir çerçevede düşünüldüğü takdirde, gelişmekte olan ülkelerin yatırım harcamalarında bu kuraldan faydalanmaları mümkündür ve yerinde olur. Ancak bunun için de bugünkü piyasa şartlarının dikte ettiği kaynak dağılımının

(6) R. Nurkse, «Balanced Growth and International Specialization», *Lectures on Economic Development*, S.B.F. ve İ.F. Yayını, İstanbul, 1958, s. 171-173.

(7) M. Fleming «External Economies and the Doctrine of Balanced Growth», *Economic Journal*, June 1955, sh. 246.

(8) H. B. Chenery, *Op. cit...*, s. 22.

yerine, gerçek kısıtlıkların bulup çıkartılması gerekir. Bunun için Chenery, doğrusal programlama tekniklerinin geçerliliğini savunmaktadır.

Sonuç olarak denebilir ki, teorik açıdan incelendiğinde «karşılaştırmalı üstünlük» ler prensibi üzerine kurulmuş bulunan dış ticaret teorisi, ortodoks şekliyle, bugün az gelişmiş ülkelerin «dış dengesizlik» konusunda karşılaştıkları sonuçları açıklayacak nitelikte değildir. «Karşılaştırmalı üstünlükler» kuralını tü-müyle reddeden teoriler de ikna edici olamamaktadır. Bu yüzden katı şekliyle standart teoriye bağlı olarak geliştirilen politikalar veya sınırsız bir himayeyi ve kaynakların dengeli bir şekilde dağı-lımını öngören teorilere dayanan politikalar güçlüklerle karşı kar-şıyadır. Daha gerçekçi görülen teori, uzun dönemde karşılaştıрма-lı üstünlükler kuralına yer veren aynı zamanda dinamik bir dü-zen içinde sektörler arasındaki ilişkileri ve prodüktivite, faktör maliyetleri ve diğer değişimleri dikkate alan bir teori olmalıdır. Bugün az gelişmiş ülkelere bu yolda politika seçiminde yararlı ola-bilecek teknikler geliştirilmiş olmakla birlikte, dış ticaret teorisin-de beklenen gelişmeler olmamıştır. Teorideki gelişmeler yönün-den, gelişme teorisi ön plâna geçmiş, dış ticaret teorisi bundan şaşılacak kadar az etkilenmiştir.

III — AZ GELİŞMİŞ EKONOMİLERDE DIŞ DENGESİZLİK

Buraya kadar yaptığımız açıklamalarla, gelişme sırasında az gelişmiş ülkelerin karşılaştıkları «dış dengesizlik» sorunu-nu ve bu sorunun kapsamını tanımladık. Aynı zamanda konuyu dış ticaret teorisi yönünden inceleyerek teorik alanda ileri sürü-len doktrin ve düşünceleri açıkladık. Şimdi de, günümüzde az ge-lişmiş ülkelerde «dış dengesizlik» probleminin önemini, büyüklü-ğünü, bu dengesizliğin giderilmesi için gösterilen çabaları ve bazı politika tedbirlerini inceleyeceğiz. Önce konumuzu kısa bir tarihî perspektif içinde değerlendirmek yerinde olacaktır.

XIX. asır, uluslararası ticaretin büyük ölçüde geliştiği bir dö-nemdir. Bir yandan Avrupa ve özellikle İngiltere, öte yandan yeni yerleşilmiş denizler aşırı ülkeler arasında gelişen ticaretin hacmin-deki artış, dünya üretim artışının üzerinde olmuştur. 1850 ile 1913 yılları arasında dünya üretimi beş misli artarken uluslararası ti-

caretin hacim artışı tam on misli olmuştur ⁽⁹⁾. Uluslararası alanda bu gelişme Dünya Buhranının başladığı 1930'lara kadar devam etti. Gelişmelerin diğer bir özelliği de, gerek ilkel maddelerin gerekse işlenmişlerin ticaretindeki artış hızının hemen hemen aynı oranlarda olmasıdır. 1876 ve 1929 yılları arasında her iki grup mal için de kümülâtif artış hızı yılda ortalama yüzde 2,5 çevresinde olmuştur ⁽¹⁰⁾.

1930'lardan bu yana ise işlenmiş malların ihracatı hızla artarken, ilkel maddelerin ihracatındaki artış hızı yavaşladı. İkel maddeler ihracatındaki bu azalmanın nedenleri şöyle özetlenebilir :

1930'lardan bu yana, teknolojik alanlarda meydana gelen gelişmeler sentetiklerin, tabii hammaddeleri artan oranlarda ikâme etmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle nihaî mallar içinde tabii hammaddelerin oranı gittikçe azalmakta, bu da az gelişmiş ülkelerden yapılan ithalâtı olumsuz olarak etkilemektedir. Öte yandan yine az gelişmiş ülkelerin üreticisi oldukları gıda maddelerine olan talep, gıda maddelerinin gelir esnekliği düşük olduğu için, gelirlerin artışı oranında artmamaktadır. Ayrıca tarım alanında teknolojik gelişmeler, gelişmiş ülkelerdeki verimi büyük ölçüde artırmış olduğu için, ithâl edilen gıda maddelerine olan talep yavaşlamıştır. Hattâ bazı hallerde teknik gelişmeye paralel olarak bu ülkelerde devam ettirilen yüksek tarımsal fiyat politikaları üretimin ihtiyaçtan çok artmasına sebep olmuş, tarım ürünleri artıkları şeklinde uluslararası piyasaya sürülen bu mallar, uluslararası alanda fiyatların düşmesi sonucunu vermiştir.

İkel mallar ihracatının artmamasının diğer bir nedeni de sanayici ülkelerin kendi üreticilerini korumak amacıyla, yukarıda belirtilen yüksek fiyat politikaları yanında, bir de yüksek himaye ve gümrük politikalarını devam ettirmeleridir. Bugün özellikle Batı Avrupa'da buğday, et, süt ve diğer tarımsal ürünlere karşı yüksek gümrük duvarları çekilmiş bulunmaktadır.

Bu söylenenlere, bir de az gelişmiş ülkelerde bazı malların üretiminin önemli ölçüde artırılmaması ve erişilen küçük artışların yurtiçi talep tarafından yutulması gerçeğini de eklemek yerinde olur. Bu ülkelerde hızla artan nüfus özellikle gıda maddeleri üze

(9) R. Nurkse, **Op. cit.** s. 167.

(10) **Towards a New Trade Policy for Development**, United Nations (UNCTAD) New York 1964, s. 17.

rinde büyük bir ağırlık yaratmaktadır. Son yıllarda bazı az gelişmiş ülkelerin net tarımsal ürünler ithalâtçısı olmaları gerçeği bu nedenle açıklanabilir.

Bütün bu faktörlerin etkisi altında az gelişmiş ülkelerin ihracatı gelişmemektedir. 1928'den 1960 yılına kadar geçen dönemde ilkel malların ihracatının (petrol hariç) yılda ortalama yüzde bir çevresinde artmış olması bu gerçeği ortaya koymaktadır. Ancak bu yüzde bir'lik ilkel mallar ihracatındaki artışın tümünün az gelişmiş ülkelere gittiğini düşünmek de yanıltıcı olur. Çünkü, özellikle 1950 - 1960 döneminde sanayici ülkelerin ilkel mallar ihracatı büyük çapta artmış bulunmaktadır.

Buraya kadar söylenenler gelişmekte olan ülkelerin ihracatında miktar ve hacim olarak meydana gelen gelişmelerin yetersizliğini ortaya koymuş bulunmaktadır. Oysa yine 1930'lardan bu yana ticaret hadlerinde bu ülkeler aleyhine meydana gelen gelişmeler sonunda ihracat gelirlerindeki artışlar, ihracat hacmindeki artışları bir miktar geriden takip etmektedir. 1950 - 1961 döneminde işlenmiş malların fiyatlarındaki artışların sonucu, ticaret hadleri ilkel malların aleyhine yüzde 26 oranında kötüleşmiş bulunmaktadır. İlkel mallar ihracatçılarının yalnız az gelişmiş ülkeler olmadığı dikkate alındığında, ticaret hadlerinin bu ülkeler aleyhine yüzde 17 oranında kötüleşmiş olduğu görülmektedir. Öte yandan ticaret hadlerindeki bu kötüleşme sonucu, az gelişmiş ülkelerin döviz kaybının 1950 - 1961 döneminde 13,1 milyar dolar olduğu hesaplanmıştır ⁽¹¹⁾

1950 - 1961 döneminde az gelişmiş ülkelerin toplam ihracatı (petrol ve işlenmişler dahil) yılda ortalama yüzde 3,6 oranında artmıştır. Öte yandan bu ülkelerin ithalât gerekleri ile karşılaştırıldığında bu artışın yetersizliği ortaya çıkmaktadır. Söz konusu dönem az gelişmiş ülkelerde genel olarak ekonomik gelişme yönünden bir hareketlenmenin başlamış olduğu bir dönemdir. Başlangıçta da belirttiğimiz üzere, statik bir ortamdan gelişme işleminin başlatıldığı bir döneme geçerken ithalât talebi çeşitli nedenlerle artma eğilimi göstermektedir. Bu dönemde az gelişmiş ülkelerde yılda ortalama yüzde 4,4 kadar bir ekonomik gelişme elde edilmiştir. Yine başlangıçta anlattığımız nedenlerle ithalât talebi artış hızının bu yüzdenin oldukça üstünde olması gerekir. Doğ-

(11) *Ibid.* s. 19.

rudan doğruya ithalât kısıtlamaları ve ithalât ikâmesi tedbirleri ile ithalât talebi artış hızı bu dönemde ortalama yüzde 4,6 seviyesinde tutulabilmiştir ⁽¹²⁾. Görülüyor ki 1950-1961 döneminde bu ülkelerin ithalâtı «dış dengesizlik sorunu» ile karşı karşıya kalmışlardır.

Bu dış dengesizliğin giderilmesinde en önemli dengeleme rolünü şüphesiz sermaye hareketleri oynayacaktır. XIX. asırda ve XX. asrın ilk çeyreğinde özel yabancı sermaye transferleri bu fonksiyonu yerine getirmişlerdir. Ancak günümüzde bu çeşit transferler miktar olarak önemini kaybetmiş durumdadırlar. Onun yerini özellikle II. Dünya Savaşından bu yana kamu sermaye transferleri almış bulunmaktadır. Son yıllarda, gelişmiş piyasa ekonomisi ülkelerinden az gelişmiş ülkelere yılda ortalama 7 milyar dolar çevresinde sermaye akımı olmaktadır. Bunun yaklaşık olarak yüzde 75'i kamu sermaye transferleri şeklindedir.

Kamu sermaye transferleri kısa dönemde dış dengesizliğin giderilmesinde önemli bir rol oynamakla birlikte, az gelişmiş ülkelerde bu dengesizliği doğuran sebepler devam ettiği sürece, konuya çözüm getirmekten uzaktır. Aksine kısa bir süre sonra bunların faizle birlikte geriye dönmesi gerektiğinden kamu kredileri dış dengenin bozulmasına etki eden ek bir faktör niteliğini taşımaktadır. Az gelişmiş ülkelerin, özellikle son on yılda artan oranlarda dış borçlanmaya gitmiş olmaları bu ülkelerin bugün ödemeler dengesi güçlüklerini arttırmıştır. 1964 yılında 37 az gelişmiş ülkenin toplam borç yükü 25 milyar dolar, aynı yıl bu borcun ana para ve faiz tutarı 3,5 milyar dolardır ⁽¹³⁾.

Demek oluyor ki dış dengenin bozulması, günümüzde az gelişmiş ülkelerin kalkınma yolunda karşılaştıkları en önemli sorunlardan biridir. Kalkınma işleminin başlatılmış olmasının bir sonucu olarak artan ithalât talebine karşı, yukarıda anlatılan nedenlerle ihracat gelirleri artmamakta ve açığın kapatılması için yapılan borçlanmalar, uzun dönemde ödemeler dengesi güçlüklerini artırmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin bu dış dengesizliklerinin giderilmesi için alabilecekleri tedbirler konusuna geçmeden önce, bu alanda gelişmiş ülkelerin yapabilecekleri ve yapmaları gerekli olan pek

(12) *Ibid.*, s. 18, 19.

(13) IBRD and IDA, *Annual Report 1964-1965*, Washington, 1965 s. 57.

çok şeyin bulunduğunu belirtmek yerinde olur. Her şeyden önce batılı çevrelerin az gelişmiş ülkelere sık sık telkinde buldukları, dış ticaretin artırılması, ihracatı artıracak tedbirlerin alınması ve ekonominin gelişmesinin bundan yararlanacağı konusundaki prensiplere önce kendilerinin uymaları ve az gelişmiş ülkelerin karşısına çıkardıkları dış ticaret güçlüklerini ortadan kaldırmaları gerekir. Özellikle az gelişmiş ülkelerin işlenmiş mallarına karşı konulan gümrükler, bu ülkelerde yalnız ihracatın azalmasını değil, aynı zamanda imalât sanayinin de gelişmesinin yavaşlaması sonucunu doğurmaktadır. Ayrıca, ticaret hadlerinin aleyhe gelişmesi sonucu az gelişmiş ülkelerin uluslararası alanda satın alma gücünü azaltacak gelişmeleri önleyecek tedbirler alınmalıdır. Az gelişmiş ülkelere yapılan dış yardımların da vade, faiz ve diğer şartlar yönünden kolaylaştırılması gerekir.

IV — DIŞ DENGESİZLİĞİN GİDERİLMESİNDE ARAÇLAR

Gelişmekte olan ülkelerin söz konusu dış dengesizliğini gidebilmek için ellerinde bulunan araçlar nelerdir? Şimdi bunları sırasıyla inceleyelim. Açıklamalarda daha iyi anlaşılacağı üzere bu tedbirlerden bazıları kısa dönem, bazıları da uzun dönem şartlarına uyan araçlardır.

1. Hammadde ve Tarımsal Üretim İhracatının Teşvik Edilmesi :

Gelişmekte olan ülkelerin doğrudan doğruya tarımsal üretimlerini artırmak için çaba göstermeleri, daha önce de anlattığımız nedenlerle otomatik olarak ihracat artışını hazırlamamaktadır. Bu mallara olan talep esnekliğinin düşüklüğü ve teknolojik nedenlerle piyasaya daha bol ilkel madde çıkartılması, fiyatları etkilemekte ve ticaret hadlerinin aleyhe dönmesi sonucunu doğurmaktadır. Bazı istisnaî ülkeler ve bazı istisnaî mallar dışında, ihraç edilebilir ilkel mal arzının artırılmasının, az gelişmiş ülkelerin bütünü yönünden ihracat gelirlerini artırmada etkili olacağını düşünmek gerekir.

Dolayısıyla ilkel mallar yönünden üretim artışı, ancak bu malların fiyatlarının düşmemesi için karşılıklı uzun dönem anlaşmaları yapmak yoluyla, ihracat gelirlerinin artmasına yardım edebilir. Eğer yüksek fiyatların üretimi teşvik etmemesi isteniyorsa, aradaki farkın üreticiye gitmemesi için tedbirler almak mümkündür. Öte yandan yine gelişmiş ülkeler, az gelişmiş ülkelerin bu çe-

şit mallarının piyasada karşılaştığı, gümrük, kota ve benzeri güçlükleri ortadan kaldıracak veya kolaylaştıracak tedbirleri almaldırlar. Buna ek olarak yapılacak uzun vâdeli mal anlaşmaları bu konuda yararlı olabilir.

Görülüyor ki, ananevi ilkel malların ihracatını artırmak yoluyla ihracat gelirlerini artırmak, az gelişmiş ülkelerin gayretlerinden çok gelişmiş ülkelerin anlayış ve iştirakini bekleyen bir konu niteliğini taşımaktadır.

2. İşlenmiş Mal İhracatının Teşvik Edilmesi :

İlkel mal ihracının yukarıda sıralanan faktörlerle sınırlı oluşu, az gelişmiş ülkelerin ihracat gelirlerinin artırılması için işlenmiş mal ihracatına büyük önem kazandırmaktadır. Ancak daha önce kısmen değinilmiş olduğu üzere bu alanda da bazı önemli güçlükler bulunmaktadır.

Bu güçlüklerden bir tanesi doğrudan doğruya maliyetlerle ilgilidir. Az gelişmiş ülkelerde, ne kadar ucuz olursa olsun, işgücü verimindeki düşüklük, işgücünün yoğun olduğu iş kollarında bile bu ülkelere açık bir avantaj sağlamamaktadır. Kaldı ki bu ülkelerde teşebbüslerin küçüklüğü, yine maliyetler yönünden gelişmiş ülkeler teşebbüsleri ile rekabeti güçleştirmektedir.

Ancak az gelişmiş ülkelerde üretimin organizasyonundan doğan bu güçlüklerden çok, gelişmiş ülkelerin bu alanda uygulamakta oldukları himayeci sistem, uluslararası alanda, bu ülkenin az olan rekabet edebilme şansını büsbütün kırmaktadır. İşlenmiş mal üretimi ihracatının artırılması için, biraz sonra açıklanacağı üzere az gelişmiş ülkelerin alması gerekli çeşitli tedbirler bulunmakla birlikte, bu konuda başarı kazanılabilmesi için gelişmiş ülkelerin mutlaka yardımcı olmaları zorunlu görülmektedir.

Her şeyden önce gelişme için sanayileşme çabasında olan bu ülkelerde, kısa veya uzun dönemde ihracat imkânları bulunan sanayilere özel bir yer verilmesi gerekir. Burada, ithalât ikâmesi imkânlarının unutulmaması mutlaka ihracata yönelmiş sanayinin kurulmasının gerektiği savunulmamaktadır. Kaldı ki, ithalât ikâmesi için kurulmuş çeşitli sanayiler, belli bir büyüklük ve tecrübeden sonra ithalâta geçme imkânına kavuşabilirler. Burada önemli olan tümüyle uzun dönemde içe dönük bir sanayileşmeden kaçınılmasıdır.

İşlenmişler düşünülürken, az gelişmiş ülkelerin, bazı yarı işlenmiş malların, üretim ve ihracatında da avantajları olabileceği gözden uzak tutulmamalıdır. Bu konuda bazı alanlarda gelişmiş ülkelerle, az gelişmiş ülkelerin arasında işlenmişler yönünden meydana gelebilecek rekabetin yerini, bir tamamlayıcılığın alması düşünülebilir.

Bu genel nitelikteki düşüncelerden sonra, bazı tedbirlere değinilebilir. Bu ülkelerde standart ve kalite kontrolü, çeşitli vergi kolaylıkları, ihracat işlemlerinde yapılacak diğer kolaylıklar, ucuz ulaştırma imkânlarının sağlanması, ihracata verilecek primler ve diğer tedbirler kısa dönemde bile önemli sonuçlar alınmasını sağlayabilir. Çok dikkatle uygulanması gerekmekte birlikte bazı özel hallerde devalüasyona da başvurulması, yapıdan gelen güçlükleri önleyebilir.

Bütün burada sayılan tedbirlere rağmen, az gelişmiş ülkelerin, işlenmiş mallar ihracatının, karşılaşılan dış dengesizlik probleminin büyüklüğü gözönüne alındığında önemli seviyelere çıkarılması mümkün görülmemektedir.

3. İthalâtın Yurtiçi Üretimle İkame Edilmesi :

Dış dengesizliğin giderilmesinde ihracat gelirlerinin artırılması konusunda alınan tedbirlerin güçsüzlüğü, dikkatleri ithalât ikamesi tedbirleri üzerinde toplamaktadır. Özellikle 1930'lardan sonraki dönemlerde ilkel mallar ihracat gelirlerinin artmaması ve işlenmiş mallar ihracatındaki güçlükler, az gelişmiş ülkelerin ithalâtlarını kısmaları, daha önceden ithal etmekte oldukları ve yeni ithalât ihtiyacı duydukları malları ülkelerinde imâl etmeye başlamalarına sebep olmuştur. Bu eğilim, İkinci Dünya Savaşından sonra daha da hız kazanmış, söz konusu dönem içinde bazı az gelişmiş ülkeler sanayileşme alanında önemli adımlar atmışlardır. Sanayileşme bu ülkelerde gelirin artmasında önemli bir faktör olmakla birlikte, yönünü dış faktörlerin tayin etmiş olduğu böyle bir sanayileşmenin bu ülkelerde kaynakların en rasyonel bir şekilde kullanılmalari yönünden başarılı olduğunu söylemek kolay değildir.

Az gelişmiş ülkelerde ithalât ikamesinin başlıca politika araçları, himayeci gümrük vergileri, vergi muafiyetleri, katlı döviz kuru uygulaması, kotalar ve ithalât sınırlamalarıdır. Herhangi bir ülke bu tedbirlerden birini veya bir kaçını bir arada yürütebilir. Burada önemli olan ya rakip olacak malların ithalâtını doğrudan doğruya

kısmak, ya da yerli malların fiyatlarını, ithal edilen malların fiyatlarına oranla düşürmektir.

Her hangi bir ülkede yapılabilecek ithalât ikamesinin bazı sınırları vardır. Bir mala karşı olan yurtiçi talep, o malın verimli olarak üretilmesine yetmeyebileceği için bazı ithalâtı ikame etmek mümkün olmayabilir. Ancak pazarın büyüklüğünü bir ülkenin nüfusu ve geliri tayin ettiğine göre kısa dönemde ekonomik görünmeyen bazı teşebbüsler uzun dönemde ekonomik hale gelebilir. Aynı şekilde, önceleri yalnız tüketim mallarının ikamesi mümkünken zamanla ara mallarının ve yatırım mallarının da ekonomik olarak ikame edilmesi mümkün olabilir.

Bu konuda gözönünde bulundurulması gereken diğer bir husus, sanayileşmenin başlangıcında ikame imkânlarının bol olmasına karşılık, zaman geçtikçe teknik yönden daha karmaşık, daha büyük çapta sermayeyi gerektiren alanlara geçilmesinin zorunlu olmasıdır. Bu husus, az gelişmiş ülkelerde ikame malları üzerinde kurulacak bir sanayileşmenin sınırlarını teşkil eder. Öte yandan ithalât ikamesinin genişletilmesi, hammadde veya ara malı ithalâtının artmasına sebep olacağı için ithalât ikamesi zamanla döviz kaynaklarını olumsuz yönde etkileyebilir.

İthalât ikamesi, belli bir program çerçevesi içinde olmayıp gelişmiş güzel yapılacak olursa ithalâtın kısıtlanmasından yararlanan bazı teşebbüsler ekonomik gelişme yönünden yararı büyük olmayan, aynı zamanda maliyeti yüksek bazı tüketim malları sanayilerine kayabilirler. Böylece başlangıçta kıt kaynakların yanlış kullanımı yanında, böyle bir uygulamanın sonraki dönemlerde tasarrufları da azaltıcı yönlerde olumsuz etkileri olacaktır.

Son olarak yüksek himaye tedbirlerine sığınarak kurulan bazı ikame endüstrilerinin dış ve hattâ iç rekabete kapalı olduklarından, kalitenin ıslahı ve maliyetlerin düşürülmesi hususunda hiç bir inisiyatifte sahip olmayacaklarını söylemek yerinde olur.

Bütün bu söylenenlerden az gelişmiş ülkelerde ithalât ikamesinin yapılmaması gerektiği sonucu çıkarılmamalıdır. Aksine bilinçli yürütülecek bir ithalât ikamesi politikası bu ülkelere çok şey kazandırabilir. Bu konuda ihracatın teşviki veya ithalât ikamesi hususunda başlangıçta kesin bir tercih yapmanın gereksizliği ortadadır. Günümüzde az gelişmiş ülkelere de uygulanabilecek en optimal yatırım dağılımını ortaya koyacak teknikler, plâncıların elinde mevcut-

tur. Bu tekniklerin de yardımıyla gerek ihracatın artırılmasını, gerek ithalâtın ikamesini sağlayacak politikaların tesbiti ve uygulanması mümkündür (14).

Son olarak, ithalât ikamesi konusunda bölgesel işbirliğinin oynayabileceği olumlu rol üzerinde durmak yerinde olur. Gelişmekte olan ülkelerde teker teker bazı endüstrilerin kurulması ekonomik olmadığı halde, bu ülkelerin kendi aralarında anlaşmaları halinde pazarlar büyümüş olacağı için, büyük ve ekonomik bazı kuruluşların yaşamaları mümkün olabilir. Son yıllarda bunun bazı örnekleri görülmektedir.

V — TÜRKİYE EKONOMİSİNDE DIŞ DENGESİZLİK

Az gelişmiş ülkelerde dış dengesizlik sorununun teorik yönünü gördükten ve konunun bugünkü gerçek yönünü inceledikten sonra, Türkiye ekonomisinde dış dengesizlik sorununu incelemeye geçebiliriz. Bunun için de önce, uzunca sayılabilecek bir dönem içinde Türkiye'nin ekonomik gelişmesini ve bu dönem içinde dış sektördeki gelişmeleri gözden geçireceğiz. Daha sonra, bugünkü ortamda dış dengesizliği ve bunu giderme konusunda alınan tedbirleri ele alacağız. Bu arada ihracatın teşviki ve ithalâtın ikamesi konularına özel bir ağırlık verilecektir.

Uzun sayılabilecek bir dönem içinde Türkiye ekonomisinde dış dengesizliği ortaya koyabilmek için, bir kısmı resmî verilere, bir kısmı özel çalışmalara dayanan bazı rakamlar bulmak mümkündür. Devlet İstatistik Enstitüsünün millî gelir serileri 1948 yılına kadar gitmektedir. Ancak bu konuda yapılan özel bir çalışma ile rakamlar 1927 yılına kadar götürülmüştür (15). Öte yandan Ticaret Bakanlığı, Dış Ticaret Dairesi, 1923 yılından bu yana ihracat ve ithalât rakamlarını verebilmektedir.

Tablo 1, Türkiye'de safî millî hasıla, nüfus ve adam başına safî millî hasıladaki artışları göstermektedir.

(14) Bu konuda bibliyografya için bakınız :

H. B. Chenery, «Comparative Advantage and Development Policy»
Op. Cit.

H. B. Chenery, «Patterns of Industrial Growth», **American Economic Review**, Sept. 1960.

M. Bruno, «The Optimal Selection of Export Promoting and Import Substituting Projects», Unpublished **Seminar on Planning the External Sector**, Ankara, 1965.

(15) A. Yenal, **Türkiye Millî Geliri**, Basılmamış Doçentlik tezi. 1963.

TABLO : 1

Türkiye'de Safî Millî Hasıla, Nüfus ve Adam Başına Safî Millî Hasılada Gelişmeler (1948 yılı fiyatlarıyla)

Yıllar	S.M.H. (Faktör Fiyatları)		Nüfus		Adam Başına S.M.H.	
	Milyon TL.	1927=100	Bin	1927=100	TL.	1927=100
1927	4448.6	100	13959	100	318	100
1935	6110.9	131	16153	115	378	118
1940	7690.3	172	17821	127	431	135
1945	5941.7	133	18790	134	316	99
1950	9098.3	204	20947	150	434	136
1955	12333.9	277	24065	172	512	161
1960	16799.8	377	27810	199	604	189
1965	21106.2	474	31391	225	672	211

Kaynak: A. Yenal, **Op. Cit.**

1965 yılı değerleri ayrıca hesaplanmıştır.

Tablonun incelenmesinden 1927'den 1935'e kadar geçen dönemde safî millî hasıladaki artışların nüfus artışlarının üzerinde olmakla birlikte daha sonraki dönemlerde gelişmenin yavaşladığı, 1950 yılında adam başına millî gelirin 1940 yılındaki ile aynı seviyede olduğu anlaşılmaktadır. 1950 yılından sonraki dönemde ise adam başına gelirdeki artışlar nisbeten hız kazanmış görünmektedir. Öte yandan şahsî çalışmalarımıza göre, 1950 - 1966 döneminde gayri safî millî hasılanın yılda ortalama yüzde 4.7 lik bir hızla arttığı, aynı dönemde yüzde 2.8 lik nüfus artış hızı dikkate alındığında, adam başına GSMH'nin ortalama yüzde 2 çevresinde bir hızla geliştiği anlaşılmaktadır (16).

(16) 1950 - 1966 döneminde milli gelirdeki gelişmeler konusunda ayrıntılı bilgi için bakınız :

B. Tuncer, **Özel Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Gelişme : Türk Ekonomisi Üzerinde Bir Deneme**, Basılmamış doçentlik tezi, Ankara 1967.

Tablo 2 ise, 1923 yılından 1966 yılına kadar çeşitli yıllarda toplam ithalâtı, toplam ihracatı, aradaki farkı ve kümülâtif olarak dış ticaretteki farkları göstermektedir (17)

TABLO : 2
Türkiye Dış Ticaretindeki Gelişmeler (Cari fiyatlarla)
(Milyon \$)

Yıllar	İthalât	İhracat	Fark	Kümülatif Fark
1923	87	51	— 36	— 36
1927	108	81	— 27	—132
1930	70	71	+ 2	—206
1935	71	76	+ 6	—177
1940	50	81	+ 31	—104
1945	97	168	+ 71	+110
1950	286	263	— 22	+ 41
1955	498	313	—184	—705
1960	468	321	—147	—1.193
1965	572	464	—108	—2.145
1966	718	490	—228	—2.373

Kaynak: Ticaret Bakanlığı.

Her iki tablodaki bilgilerin karşılaştırılmasından bazı ilginç fakat şaşırtıcı olmayan sonuçlar çıkarmak mümkündür. Gelişmenin nisbeten hızlı olduğu, adam başına gelirlerin artış gösterdiği dönemlerde dış ticaret açığı derhal kendisini göstermekte, başka bir deyimle dış dengesizlik ortaya çıkmaktadır. Buna karşılık, nisbeten ekonomik durgunluğun hâkim olduğu dönemlerde dış denge yeniden kurulmakta hattâ ticaret bilânçosu fazla vermektedir. Tablo 2'den de izleneceği üzere 1940 - 1950 döneminde dış ticaret bilânçosu hep fazla göstermektedir. 1950 ve özellikle 1960 yıllarından sonra ticaret bilânçosundaki açıklar hızla büyümüş bulunmaktadır.

(17) Tabloda gösterilen rakamlar cari fiyatladır. Miktar karşılaştırmalarının önemli olduğu bir çalışmada, bu rakamların aynı fiyat bazı ile gösterilmesi yerinde olur. Ancak bu çalışmada bazı eğilimlerin gösterilmesi yeterli sayıldığından, söz konusu düzeltmelerin yapılması yoluna gidilmemiştir.

1950'den 1960'a kadar geçen on yılda ticaret bilânçosu bir milyar doların üzerinde açık vermiş, 1960 - 1965 döneminde buna bir ikinci bir milyar dolarlık açık eklenmiştir (17).

Ticaret bilânçosunda 1950 yılından bu yana meydana gelen açıklar hemen tümüyle bilâteral kamu kredileri ile kapatılmaya çalışılmıştır. Bugün Türkiye'nin dış memleketlere olan borcu 1.8 milyar dolar çevresindedir. Bu borçların önemli bir kısmı uygun şartlı krediler şeklinde olmakla beraber bu büyüklükteki bir borcun ana para ve faiz ödemeleri, her yıl Türkiye'nin döviz kazançlarının büyük bir kısmını alıp götürmektedir. Şöyle ki, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı'na göre 468 milyon doları ana para, 282 milyon doları faiz olmak üzere beş yılda 750 milyon dolar veya yılda ortalama 150 milyon dolar dış borç ödenecektir. Beş Yıllık Plân döneminde yapılacak borçlanmalarla bu miktarın biraz daha artması beklenebilir. Böyle olmasa bile, her yıl ödenecek dış borçlar, bugünkü ihracat kapasitesinin yüzde 30'u civarında bulunmaktadır.

Yine İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânında 1975 yılından sonra tâvizli kredi alınmayacağı belirtilmektedir. Bunun anlamı Türkiye ekonomisinde dış dengesizliğin 1975 yılından sonra giderileceği ve Türkiye'nin normal kısa vâdeli krediler dışında uzun vâdeli kredi ihtiyacının kalmıyacağıdır. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânında bu husus hedef olarak alınmış bulunmakla birlikte elde bulunan veriler bu tahminlerin aşırı iyimser olduğunu göstermektedir.

Türkiye ekonomisinde dış dengesizlik sorununu ana hatlarıyla inceledikten sonra, şimdi bu dengesizliğin giderilmesi konusunda son yıllarda alınan tedbirleri, gelişmeleri ve geleceğe ait tahmin ve alınması uygun olacak politika tedbirlerini gözden geçireceğiz.

Bu açıklamalarda başlıca ihracat ve ithalât konuları üzerinde duracağız. Türkiye'nin ödemeler dengesi söz konusu olduğunda, şüphesiz diğer kalemler de büyük önem taşımaktadır. Bu alanda özellikle turizm konusu, büyük bir döviz potansiyeli olarak göze çarpmaktadır. Ancak konunun dağılmaması için, yalnız mal ihracatı ve ithalâtı incelemelere konu olarak alınacaktır.

1. İhracatta Meydana Gelen Gelişmeler ve İhracatın Teşviki:

Türkiye'nin ihracatı 1953 yılında varmış olduğu 396 milyon dolar seviyesine 1964 yılına kadar bir daha ulaşamamış, 1951 ile 1964

(17) Burada söz konusu açığın yalnız dış ticaret açığı olduğu, ödemeler dengesi açığı olmadığına hatırlanması yerinde olur.

yılları arasında 300 milyon ile 400 milyon dolar arasında oynamıştır. Özellikle pamuk ve onu takiben fındık, tütün ve kuru üzüm ihracatında artışlarla 1963'ten bu yana ihracat gelirleri önemli sayılabilecek ilerleme göstermiştir (18). 1963 yılından sonraki dönemde yılda ortalama yüzde 6,5'lük ihracat gelir artışına karşılık, 1966'da ihracat değerinin gayri safî millî hasılaya oranı yalnız yüzde 5,4 kadardır. Oysa 1952 - 1954 döneminde bu oran yüzde 6,3 kadardı.

Öte yandan söz konusu dönemde ihracatın bünyesinde de önemli hiçbir değişiklik olmamıştır. İhracat kalemleri arasında hububatın yerini diğer tarım ürünleri almış ve böylece tarımsal ürünlerin toplam içindeki yeri yüzde 75 çevresinde kalmıştır. Daha sonra biraz daha ayrıntılı bir şekilde görüleceği üzere bir iki sanayi mamûlünün ihracatı son yıllarda artmış olmakla birlikte, nisbet olarak her hangi bir değişiklik olmamıştır. Bu konuda daha iyi bir fikir verebilmek için Tablo 3 hazırlanmıştır.

TABLO : 3

Türkiye'nin İhracatının Ana Gruplara Göre Dağılımı
(Milyon dolar)

Yıllar	Tarımsal Ürnl.		Maden. Ürnl.		Endüstri Ürnl.		Toplam
	Değer	Yüzde	Değer	Yüzde	Değer	Yüzde	
1960	238,0	74,2	19,7	6,2	63,0	19,6	320,7
1961	274,1	79,1	18,6	5,3	54,0	15,6	346,7
1962	296,1	77,7	16,5	4,3	68,6	18,0	381,2
1963	284,2	77,2	10,5	2,9	73,3	19,9	368,0
1964	311,5	75,8	15,0	3,7	84,3	20,5	410,8
1965	351,9	75,9	21,0	4,5	90,8	19,6	463,7
1966	379,0	77,3	23,2	4,7	88,3	18,0	490,5

Türkiye ihracatının bünyesinin ana mal grupları arasında bir değişiklik göstermediği, yukarıdaki tablodan da anlaşılmaktadır.

Özellikle plânlı döneme geçildiğinden bu yana, ihracatın geliştirilmesi için bazı tedbirler alınmış bulunmaktadır. Bu tedbirlerin

(18) Bu dönemde ihracat gelirlerinin artışında, hacim artışı yanında fiyat artışlarının da etkisi olmuştur.

başlıcalarını şöylece sıralamak mümkündür: 1) İşlenmiş malların ihracatında vergi iadesi, 2) İhracatçılara verilen krediler, 3) İhracatı Geliştirme Merkezinin kurulması, 4) Standartlar Enstitüsünün kurulması, 5) Ortak Pazar'a üye statüsü ile katılmış olması, 6) RCD Bölgesel işbirliğinin kurulması, 7) İhracat endüstrileri için yapılacak ithalâtın liberasyon listesine alınmış olması.

Sayılan bu tedbirlerin hepsinin başarılı bir şekilde uygulanmış olduğunu ifade etmek mümkün değildir. Ancak bunlardan meselâ ihracatta vergi iadesi tedbirlerinin, bazı malların ihracatındaki olumlu etkilerini görmek mümkündür. Meselâ 1964 yılında vergi iadesinden yararlanan mamûl ihracatı 11.5 milyon dolar iken, bu miktar 1965 yılında 33,7 milyon dolara çıkmış bulunmaktadır. Öte yandan ihracat kalemleri arasına yeni mamûller girerken, eskiden ihraç edilen bazı mamûllerin de ihracatı önemli ölçüde artmıştır (19).

Daha önceki bölümde, az gelişmiş ülkelerin gerek tarımsal hammaddelerin, gerekse işlenmiş malların ihracatında karşılaştıkları güçlükleri görmüş bulunuyoruz. Ancak bu genel izlenimlerden çıkartılacak sonuçları bütünüyle Türkiye'ye uygulamak gerçekçi olmaz. Her şeyden önce Türkiye'nin yakın geçmişte ihracat potansiyelini tam olarak değerlendirdiğini ifade etmek mümkün değildir. 1950 - 1962 döneminde Türkiye'nin ihracatındaki artış, diğer gelişmekte olan ülkelerin ortalamasından çok geride kalmıştır.

Öte yandan Türkiye'nin ihracatı, önümüzdeki yıllarda ülkenin dış dengesizliğini ortadan kaldıracak potansiyelden uzak olmakla birlikte, gerek an'anevî ihracat kalemlerinde gerekse yeni ihracat mallarında ihmal edilemeyecek bir potansiyel mevcut bulunmaktadır. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânında, yılda ortalama yüzde 7,2 lik bir artış hızıyla, ihracatın 1972 yılında 720 milyon dolar seviyesine çıkması öngörülmektedir. İhracatın uzunca sayılabilecek bir süre, yılda ortalama yüzde 7,2 lik bir hızla artması Türk ekonomisinin daha önceki dönemlerde ulaşamadığı bir sonuç olup, bundan sonra da sağlanması güç bir başarıdır. Ancak bazı faktörlere bakarak, bu hedefi tamamen realist olmayan bir hedef olarak da tanımlamak mümkün değildir. Şimdi özet olarak Türkiye'nin ihraç potansiyelini gözden geçirelim.

(19) H. Şahin «İhracatta Vergi İadesi Rejimi Uygulaması ve Sonuçları», Maliye Enstitüsü Konferansları, XIII. Seri, İstanbul, 1967 s. 141.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânında toplam ihracattaki artışlar yanında ihracatın bünyesinde de bazı değişiklikler beklenmektedir. Buna göre işlenmiş mallar ihracatının toplam içindeki yeri yüzde 17,8 den 1972'de yüzde 27,3'e çıkmaktadır. Türkiye'nin an'anevî ihraç maddelerinden pamuk için, olağanüstü tedbirlere lüzum kalmaksızın, üretimde sağlanacak artışlarla ihracat artışı sağlamak mümkündür. Tütün ihracatında her hangi bir artış sağlayabilmek için satış çabalarının artırılması ve yurtiçi fiyat sorunları özel bir dikkati gerekmektedir. Fındıkta en önemli konu dünya talebidir. Uluslararası alanda en büyük fındık üreticisi olan Türkiye'nin ihraç gelirini artırabilmesi doğrudan doğruya dünya talebini etkileyebilmesine bağlıdır. Aynı şekilde kuru üzüm ihracatının artırılması da büyük ölçüde dış talebin etkilenmesi ile ilgilidir. Kuru üzüm ve incir ihracatının artırılması aynı zamanda kalite ve standartların da iyileştirilmesine bağlıdır.

Şimdiye kadar ihracatı çok düşük seviyelerde kalmış veya hiç ihracatı bulunmayan ürünler arasında, orman ürünleri, taze sebze ve meyveler, işlenmiş madenlerle, nisbeten daha az oranlarda olmak üzere dokuma ve konfeksiyon, madenî eşya ve makine imalatı konuları göze çarpmaktadır. Özellikle orman ürünleri ihracatında üretim ve pazarlama yönlerinden alınacak tedbirlerle kısa sürede verimli sonuçlar alınabilir.

Türkiye'nin ihracat potansiyelinin değerlendirilmesi, çeşitli tedbirlerin bir arada alınmasını gerektirmektedir. Bu tedbirlerin içinde, dünya talebini etkileyecek bir propaganda faaliyeti ve aktif bir satış politikası, yüksek kalite standartlarının sağlanması ve devam ettirilmesi, daha iyi paketleme, ihracatı kösteklemeyecek bir yurtiçi fiyat politikasının uygulanması, depolama ve ulaştırma faaliyetlerinin ıslah ve organize edilmesi, özellikle işlenmişlerde yabancı rekabeti sağlayacak teşvik tedbirlerinin daha etkili bir şekilde kullanılması ve bazı ürünler için de üretimin artırılması sayılabilir. Bütün bunların yanında Türkiye'de, ihracat faaliyetlerinin organizasyonunu sağlayacak, bu faaliyetleri aktif bir şekilde yürütecek bir kuruluş üzerinde de durmak yerinde olur. Bugünkü organizasyon içinde böyle bir makam veya ünitenin bulunmayışı büyük bir eksiklik olarak görülmektedir.

3. İthalât İkamesi Uygulaması ve Sorunları:

Gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme çabalarının hangi nedenlerle ithalât ikamesi alanlarına yönelmiş olduğunu, daha önceki

bölmelerde açıklamış bulunuyoruz. Orada söylenmiş olanlar genellikle Türkiye ekonomisi için de geçerlidir. Uzun bir süredenberi ihracatın ve dolayısıyla döviz gelirlerinin artmaması, Türkiye'de ithalâtın kısıtlanması sonucunu doğurmuştur. Bu tedbirler, özellikle yurtiçi talebin yüksek olduğu alanlarda ithalât ikamesi sanayiinin gelişmesine imkân hazırlamıştır.

Türkiye, nüfusun nisbeten büyük olması, adam başına gelirlerin, diğer az gelişmiş ülkelerin çoğuna oranla yüksek bulunması yönlerinden, ithalât ikamesi konusunda daha şanslı gözükmektedir. Gerçekten de son yıllarda Türkiye'de ithalât ikamesi imkânları önemli ölçüde kullanılmış bulunmaktadır. Bu konuda kullanılan başlıca politikalar himayeci gümrük vergileri ile kotalar ve diğer ithalât tahditleridir. Birinci politikanın uygulanması, çeşitli mallara yüksek gümrük tariflerinin uygulanması şeklinde olmaktadır. İkinci politika uygulaması ise yurt içinde üretimine geçilen bazı malların ithalâtının kısıtlanması veya tamamen yasak edilmesi şeklindedir. Prensip olarak kurulan endüstrilerin ekonomik olmasını sağlamak amacıyla bu çeşit sınırlamaların sonradan kaldırılması kabul edilmekle birlikte, uygulamada bunun yapılmadığı görülmektedir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânında, 1963 - 1967 döneminde 491 milyon dolarlık ithalât ikamesi yapılması öngörülmüştü. Bu miktar bu dönemde yapılması düşünülmüş bulunan ithalâtın yaklaşık olarak yüzde 15'ini teşkil etmektedir. Devlet Plânlama Teşkilâtında yapılan bazı hesaplara göre söz konusu dönemde 298 milyon dolar ithalât ikamesi yapılmıştır. Tablo 4, bu çalışmanın sonuçlarını göstermektedir.

Tablonun incelenmesinden, 1961 - 1966 döneminde ithalât ikamesinin başlıca dört alanda önemli olduğu göze çarpmaktadır. Bu alanlar sırası ile; petrol ve petrol ürünleri endüstrisi, metal mamûlleri, ulaştırma araç ve malzemesi, diğer makine endüstrisi, demir ve çelik endüstrisi ve oto lâstiği endüstrisidir.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânında ithalâtın yılda ortalama yüzde 7,4 oranında artacağı plânlanmaktadır. Aslında gerçek ithalât ihtiyaçları karşısında oldukça düşük görülen bu hedefin gerçekleştirilmesinde ithalât ikamesinden yararlanacağı belirtilmektedir. İkame miktarları hakkında rakamlar verilmemiş olmakla birlikte, bu ikamenin başlıca, gübre, petro - kimya ürünleri, metalurji ve makine imalât sektörlerinde yapılacağı ifade edilmektedir.

TABLO : 4

İmalât Sektöründe İthalât İkamesi (1965 Fiyatlarıyla)

Alt Sektör	1961						1966			Milyon T. L.
	İthalât	Yurt içi üretim	Toplam Arz	Yüzde	İthalât	Projekte Edilen İthalât	Yurt içi üretim	Toplam Arz		
Gıda, İçki, tütün	134	3,567	3,701	3,6	58	195	5,369	5,427		
Dokuma ve Giyim	23	3,401	3,424	0,7	110	40	5,635	5,745		
Orman Ürünleri, Basım ve Deri	239	1,463	1,702	14,0	343	335	2,049	2,392		
Oto Lâstiği	149	—	149	100,0	16	266	250	266		
Kimya	513	409	922	55,6	1,333	1,315	1,033	2,366		
Petrol Ürünleri	447	168	615	72,7	114	1,338	1,726	1,840		
Madeni Olmayan Eşya	81	304	385	21,0	118	166	674	792		
Demir ve Çelik	327	1,289	1,616	20,2	571	939	4,678	4,649		
Madenî Eşya, Ulaştırma Araçları ve Diğer Makine	1,878	190	2,068	90,8	2,761	3,515	1,110	3,871		
T O P L A M	3,791	9,629	13,420	28,2	5,424	3,109	21,924	27,348		

VI — BAZI SONUÇLAR

Buraya kadar yapmış olduğumuz açıklamalar, dış dengesizlik sorununun çok çeşitli yönlerine bir açıklık getirmiş olmalıdır. Şimdi teorik ve pratik alandaki bu gözlemleri birleştirerek bazı sonuçlar çıkartmaya çalışacağız.

Dış dengesizlik sorunu, kalkınma işleminin kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Kalkınma işleminin devamlı olabilmesi, önemli ölçüde bu sorunun çözümlenmesine bağlıdır. Aynı durum, kalkınma işleminin daha önceki dönemlere oranla daha hızlanmış olduğu Türkiye ekonomisi için de söz konusudur. Özellikle dış dengesizlik yönünden, Türkiye ekonomisi çok kritik bir döneme girmiş bulunmaktadır ve sorun, ekonominin gelişme hızını bir süre sonra tehlikeye sokacak niteliktedir.

Genel olarak dış dengesizlik konusunda problemin özü, az gelişmiş ülkelerin ellerinde bulunan kıt kaynakları - döviz, sermaye v.b. - ne şekilde dağıtmaları gerektiği hususunda toplanmaktadır. Bir başka deyimle en optimal yatırım dağılımını ararken, dış dengesizlik problemini nasıl hesaba katabiliriz ve bir yandan gelişmeyi sağlarken, öte yandan bu gelişmeyi engelleyebilecek dış dengesizliği nasıl giderebiliriz?

Klâsik dış ticaret teorisinin bu konuda söylediği, her ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğü olan alanlarda ihtisaslaşmasıdır. Ancak bugün, ülkelerin gelişme tarihinin ispatlamış olduğu gibi, teoride de statik bir karşılaştırmalı üstünlükler kuralının az gelişmiş ülkelere uygulama niteliği olmadığı, genellikle kabul edilmektedir. Kaldı ki, dinamik bir açıdan değerlendirildiğinde, herhangi bir az gelişmiş ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğünün hammadde ve tarımsal üretim alanında olduğu ispatlanmış bile olsa, bu çeşit mallara karşı talebin gelir esnekliğinin düşük olması, teknolojik gelişmenin tabii hammaddelerin aleyhine işlemesi ve bu malların ticaret hadlerinin aleyhte gelişmesi, özellikle dış dengesizliğin giderilmesinde bu yönde ihtisaslaşmanın yararlı olmayacağı kanısını doğurmaktadır.

Bu durumda çok yönlü bir gelişme ve sanayileşme, az gelişmiş ülkelerin kalkınmasında büyük önem kazanmaktadır (20). Sanayileş-

(20) Burada sanayileşmenin, tarımdan artık işgücünü çekme ve aynı zamanda modern bir toplumun kurulmasında oynayabileceği etken rol gibi faktörlere değinilmeyecektir. Bu ikinci hususta bakınız: H. W. Singer, «The Distribution of Gains between Investing and Borrowing Countries», *American Economic Review*, May 1950, ss. 473-485.

me konusunda genel bir tercih yapıldıktan sonra, problem şüphesiz hemen çözümlenmiş olmamaktadır. Sanayileşme hangi yönde ve alanlarda yapılacaktır? Bu konuda, ikinci bölümde söz konusu, dengeli kalkınma teorisi bazı çekici yönlerine rağmen soruna tam bir çözüm getirmemektedir. Az gelişmiş ülkelerde kaynakların kıt oluşu ve pazarın küçüklüğü, bazan «büyük itiş» adı da verilen dengeli kalkınma teorisine çekiciliğinden çok şey kaybettirmektedir.

Demek oluyor ki az gelişmiş ülkeler sınırsız kaynaklara sahip olmadığına göre çeşitli sektörler ve faaliyet kolları arasında bir seçim yapma durumundadır. Sorun yalnız ekonomik gelişme değil, fakat aynı zamanda dış dengesizliğin de giderilmesi olduğundan başlıca iki büyük alternatif karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi dış piyasalara ve ihracata yönelen bir sanayileşme, ikincisi de iç piyasalara ve ithalât ikamesine yönelen bir sanayileşmedir.

Ancak burada da bağımsız bir seçim yapmanın güçlüğüne değinmek gerekmektedir. Bu güçlük yalnız tarımsal malların ihracatında değil, sanayi mallarının ihracatında da az gelişmiş ülkelerin, daha önce söz konusu etmiş olduğumuz problemlerle karşı karşıya bulunmasıdır.

İhracatın çeşitli güçlüklerle karşılaşmış olması, ödemeler dengesi açığının gelişmeyi sınırlaması gibi nedenler, ithalât ikamesine özel bir ağırlık kazandırmaktadır. Ancak ithalât ikamesinin çekiciliğini yalnız döviz güçlüklerine bağlamak gerçekçi olamaz. Tinbergen'in de işaret ettiği gibi, ithalât ikamesini çekici kılan nedenlerden biri de sermaye/hasıla oranının, mamûl madde üretiminde, hammadde üretimine nazaran daha düşük olmasıdır (21). Bu nedenle müteşebbisler, nispeten az sermayeyi gerektiren alanlara yapacakları yatırımlarla kazançlarını artırma imkânına sahip olabilirler.

Öte yandan ithalât ikamesinin sınırlılığına daha önce de dikkati çekmiş bulunuyoruz. Bir süre sonra, sermaye/hasıla katsayısı düşük olan alanlar tüketilecek ve ikame sınırları teknolojiyen doğan güçlüklerin de etkisi altında daralacaktır.

Ayrıca ithalât ikamesi, doğal olarak beraberinde himayeyi de getirmektedir. Gerçekte, teorik yönden de himayenin yararlı olabileceği durumları açıklamış bulunuyoruz. Himaye, ekonomik geliş-

(21) J. Tinbergen, *International, National, Regional and Local Industries*, Netherlands Economics Institute, No. 26.

me yönünden reddedilmemesi gerekli bir araçtır. Ancak bunun denge ve bilinçsiz bir şekilde yapılması, uzun dönemde bir ekonominin ciddi güçlüklerle karşı karşıya bırakılması demek olur.

Öyleyse ikamenin elverişli olduğu alanlarda yapılması zorunluluğunu kabul etmekle birlikte, dinamik bir açıdan ele alınacak bir karşılaştırmalı üstünlükler kuralının da ölü olmadığını kabul etmek zorunludur. Buna göre bütün sorun, bir ekonominin sahip olduğu kaynakları, ithalât ikamesi sağlıyan ve ihracata dönük alanlara optimal bir şekilde dağıtabilme konusunda toplanmaktadır. Bu çözümün mükemmel işleyen bir piyasa mekanizmasında fiyatlar yoluyla ortaya çıkacağı düşünülebilir. Ancak Chenery'nin dediği gibi, az gelişmiş ülkelerde başlıca iki nedenle fiyat mekanizması bu söylenen fonksiyonu yerine getirememektedir⁽²²⁾. Bir ke-re fiyatlar gerçek kıtlıkları ve gerçek verimlilikleri yansıtmamaktadır. İkincisi fiyat sistemi gelecekte talep ve üretimin şartlarında meydana gelebilecek değişimleri dikkate alamamaktadır.

Bu nedenlerle doğrusal programlama teknikleri, optimal çözümün bulunmasında en yararlı araçlar olarak görülmektedir. Bu yolla ikamenin hangi alanlarda yapılmasının daha yararlı olacağını bulunması ve ithalât ikamesi ve ihracat teşviki projeleri arasında en doğru seçimin yapılması mümkün hale gelmektedir⁽²³⁾.

Soruna Türkiye yönünden baktığımızda, geçmiş yıllarda, döviz güçlükleri sebebiyle özellikle tüketim malları ithalâtında kısıtlayıcı tedbirler ve genel bir koruyucu gümrük politikası yürütülmüş bulunmaktadır. 1960 - 1966 döneminde toplam ithalâta önemli artışlar olurken, tüketim malları ithalâtı yılda 50 ile 100 milyon dolar arasında dalgalanmıştır. Bunun sonucu özellikle tüketim mallarında ikame sanayileri gelişmiş bulunmaktadır. Önümüzdeki yıllarda ikame imkânları Türkiye'de de bazı sınırlılıklarla karşılaşılabılır. Öte yandan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânında, daha önce de değinildiği üzere, daha çok ara malları ikamesi üzerinde durulmaktadır. Bu olumlu karşılanması gereken bir politikadır.

Konuya bir de Türk Plâncılığı yönünden baktığımızda şu hususlar göze çarpmaktadır. Gerek Birinci, gerekse İkinci Beş Yıllık Plânlarda, ele aldığımız konu yeterli ağırlıkta işlenmemiş bulun-

(22) H. B. Chenery, «Development Policies and Programmes» *Economic Bulletin for Latin America*, March 1958, s. 67.

(23) Bu konuda M. Bruno'nun çalışmasını daha önce kaynak olarak göstermiş bulunuyoruz.

maktadır. Plânlarda, döviz güçlüklerinin etkisi altında, daha çok mal dengelerine dikkat eden ve kıtlıkların önlenmesine yönelmiş bir politika ve metod izlenmiş bulunmaktadır. Oysa, yatırımların optimal dağılımını ararken, dar boğazların önlenmesi yanında, gerçek kıtlıkları da dikkate alarak uzun dönemde karşılaştırmalı üstünlüğün bulunduğu alanları ve faaliyetleri daha bilinçli bir şekilde bulup çıkartmaya çalışmak gereklidir.

Kaldı ki ithalât ikamesi ve ihracatın teşviki alanlarının da her zaman birbirine rakip olduğunu düşünmek yanlış olur. Pek çok alanda önce ithalât ikamesi şeklinde kurulan sanayiler, zamanla ihracat imkânları sağlayan sanayiler haline gelecektir.

BİBLİYOGRAFYA

M. Bruno, The Optimal Selection of Export Promoting and Import substituting Projects, Unpublished, Seminar on Planning the External Sector, Ankara 1965.

H. B. Chenery, «Comparative Advantage and Development Policy», **American Economic Review**, March 1961.

H. B. Chenery, «Development Policies and Programmes», **Economic Bulletin for Latin America**, March 1958.

H. B. Chenery, Patterns of Industrial Growth, **American Economic Review**, Sept. 1960.

W. M. Corden, **Recent Developments in the Theory of International Trade**, Princeton Univ. 1965.

M. Fleming, External Economics and The Doctrine of Balanced Growth, **Economic Journal**, June 1965.

A. W. Lewis, «Economic Development with Unlimited Supplies of Labour», in **Studies in Economic Development**, edit by Okun and Richardson, Holt, Rinehart and Winston, New York 1961.

R. Nurkse, Balanced Growth and International Specialization, **Lectures on Economic Development**. SBF. ve İF Yayını. İstanbul 1958.

H. W. Singer, «The Distribution of Gains Between Investing and Borrowing Countries», **American Economic Review**, May 1950.

H. W. Singer, Balanced Growth in Economic Development, **Economic Growth** Ed. by Nelson. Univ. of Texas. 1960

H. Şahin, «İhracatta Vergi İadesi Rejimi Uygulaması ve Sonuçları», **Maliye Enstitüsü Konferansları**, XIII. Seri, İstanbul 1967.

J. Tinbergen, **International, National, Regional and Local Industries**, Netherlands Economics Institute, No. 26.

B. Tuncer, **Özel Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Gelişme: Türk Ekonomisi Üzerinde Bir Deneme**, Basılmamış doçentlik tezi, Ankara 1967.

A. Yenal, **Türkiye Millî Geliri**, Basılmamış Doçentlik Tezi ,1963. IBRD and IDA, **Annual Report 1964 - 1965**, Washington 1965.

Towards a New Trade Policy for Development, United Nations (UNCTAD) New York 1964.